

**Հայաստանի 25-ամյա պետականության
գնահատումները փրվեցին «Հայոց
նորագույն պետականության քառորդ
դարը» գիտաժողովում**

Հայաստանի Հանրապետության 25 տարվա անկախության ծեռքերումների ու կորուստների զնահատումները ներկայացվեցին հուլիսի 15-ին ՀՀ ՊԱՍ-ում անցկացված «Հայոց նորագույն պետականության քառորդ դարը» խորագրով գիտաժողովում:

«Այս գիտաժողովում քննարկվում են շատ կարևոր հարցեր, որոնք վերաբերում են Հայաստանի պետականությանը, որն անցել է մի քանի հիմնական փուլ՝ սկսած վաղնջական ժամանակներից:

րից: Այս 25-ամյա անկախության տարիներին մենք ունենք ծեռքբերումներ, ունենք նաև դժվարություններ, որոնք պետք է հաղթահարել: Մենք գնահատականների կարիք ունենք, որոնք լայնորեն և տարբեր գիտնականների կողմից ներկայացված են այս գիտաժողովում», - իր ողջույնի խոսքում մասնավորապես ասաց ՀՀ ԳԱԱ նախագահ, ակադեմիկոս Ռադիկ Մարտիրոսյանը:

Գիտաժողովի պլենարի նիստում և երեք նստաշրջաններում գիտական զեկուցումներով հանդես եկան 52 քաղաքագետներ, սոցիոլոգներ, պատմաբաններ, իրավաբաններ, տնտեսագետներ և արվեստագետներ:

Գիտաժողովի կազմակերպիչներն են՝
ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքը

և Երևանի պետական համալսարանը:

«Հայոց նորագույն պետականութեան քառորդ դարը» գիտաժողովի զեկուցումների դրույթները գրքույկը՝ պատասխանատու խմբագիր՝ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Գևորգ Պողոսյան, հրատարակվել է ՀՀ ԳԱԱ հայագիտական ուսումնասիրությունները ֆինանսավորող համահայկական հիմնադրամի հովանավորությամբ:

ՀՀ ԳԱԱ տեղեկատվական- վերլուծական կենտրոն

ԵՈՒՋԱԳՐԻ ԿՆՔՈՒՄ ԻՆՈՎԱՎԱՐ
ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԳԱՐԳԱՑՄԱՆ ՆԱԿԱԿՐԱԿՈՎ

Հայաստանի Հանրապետության կրթության և գիտության նախարար Լևոն Մկրտչյանը, Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիայի ղեկավար Արսեն Լոքյանը և Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի գիտակրթական միջազգային կենտրոնի տնօրեն Ալբերտ Սարգսյանը հեռավար կրթության զարգացման նպատակով կնքել են փոխըմբռնման հուշագիր՝ ամիրաժեշտ համարելով Հայաստանի Հանրապետությունում հեռավար կրթության ներդրման և զարգացման ամիրաժեշտությունը, փոխադարձ հետաքրքրություն ներկայացնող համատեղ միջոցառումների և համագործակցության հիմքերի ստեղծումը և ներդաշնակեցնելով նորմատիվ իրավական ակտերը հեռավար (դիստանցիոն) կրթական տեխնոլոգիաների ներդրման ու կիրառման ուղղությամբ: Հուշագրի փոխգործակցության շրջանակներում նախատեսվում է իրականացնել մի շարք ծրագրեր, որոնք ուղղված կլինեն հեռավար ուսուցման հիմքերի ամրապնդմանը, կաջակցեն հեռավար կրթական համակարգերի ներդրմանը:

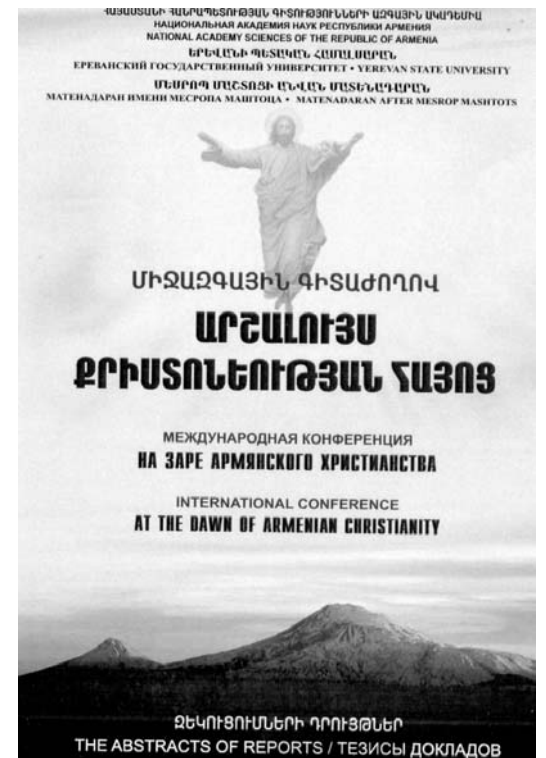
Փոխընթերցման հուշագիրը կնքվել է ,Հեռավար մագիստրոսական կրթություն՝ համատեղ դիպլոմի շնորհմամբ Ժրագրի շրջանակներում, որի հիմնական նպատակն է կրթության մատչելիության բարձրացումը՝ կազմակերպելով ,Գործարար վարչարարությունն մագիստրոսական կրթական ծրագրի իրականացումը հեռավար կրթության ձևաչափով երկու գործընկեր ուսումնական հաստատությունների՝ ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի և ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի կողմից՝ համատեղ դիպլոմի շնորհմամբ: Ծրագրի գործընկերն է նաև ՀՀ ԳԱԱ ինֆորմատիկայի և ավտոմատացման պրոբլեմների ինստիտուտը:

ՄԻԶԱՉԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՊՈՎ

Մայիսի 19-ին ՀՀ ԳԱՍ նախագահության նիստերի դահլիճում մեկնարկեց միջազգային գիտաժողով՝ «Արշալույս քրիստոնեության հայոց» թեմայով: Գիտաժողովը նվիրված էր հայոց պատմության առանցքային նշանակություն ունեցող հարցերից մեկին՝ Հայաստանում առաքելական քարոզչությունից մինչև հայոց Մեծ դարձը՝ քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելը: Գիտաժողովի նպատակն էր հայագիտության բնագավառում արձանագրված ձեռքբերումների, նոր բացահայտումների հիմնավոր քննությանը անդրադարձնալու պատմության և ավանդույթների ակունքներին, ճշտելու առասպելաբանության ու պատմականության շրջանակը, ներկայախաղդյալները, հիմնահարցերը:

Գիտաժողովը կազմակերպվել էր ՀՀ ԳԱՍ-ի ղեկավարության կողմից:

ՀՀ ԳԱԱ տեղեկատվական-վերլուծական կենտրոն

**ՀՀ ՉԱԱ-ում տեղի ունեցավ
«Արևային ֆոֆոլոլրային
Էներգետիկայի զարգացման նոր
միպոլմներ» լսոլմ-քննարկոլմը**

Մայիսի 18-ին ՀՀ ԳԱԱ-ում տեղի ունեցավ «Արևային ֆոտովոլտային էներգետիկայի զարգացման նոր միտումներ» լուսն-քննարկումը: Այն կազմակերպել էր ՀՀ ԳԱԱ ֆիզիկայի և աստղաֆիզիկայի բաժանմունքը Հայաստանի վերականգնվող էներգետիկայի և էներգախնայողության հիմնադրամի (R2E2) հետ համատեղ:

Բացման խոսքով հանդես եկավ ՀՀ ԳԱՍ նախագահ, ակադեմիկոս Ռադիկ Մարտիրոսյանը: «Այլընտրանքային էներգետիկան ամենսարագ զարգացող ոլորտներից մեկն է ամբողջ աշխարհում: Այն լուծում է ն տնտեսական, ն՝, ամենակարևորը, քաղաքական կարևորագույն հիմնախնդիրներ: Ես ակնկալում եմ, որ այս քննարկման ընթացքում մենք կգտնենք լուծումներ, մասնավորապես Հայաստանում արևային էներգետիկայի զարգացման համար», - ասաց Ռադիկ Մարտիրոսյանը:

Ոլորտի զարգացումները ներկայացրեց R2E2-ի տնօրեն Թամարա Բաբայանը: Էներգետիկայի ֆիզիկական հիմնախնդիրների, ՀՀ Էներգետիկայի հեռանկարների մասին զեկուցեց ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Համլետ Կարայանը: Հայաստանում ֆոտովոլտային արդյունաբերության զարգացման հեռանկարները ներկայացրեց ՀՀ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ Ստեփան Եսայանը:

Քննարկման ընթացքում հատուկ ընդգծվեց, որ տեխնոլոգիաների մրցակցության և շուկա ներթափանցման առումով Հայաստանում առավել նպատակահարմար է զարգացնել արևային ֆոտովոլտային կայանների արտադրությունը, որը խիստ հեռանկարային է:

ՀՀ ԳԱԱ տեղեկատվական-վերլուծական կենտրոն

ՀՀ ԳԱՐՔԻՄԻԱԿԱՆ ՖԻԿԻԿԱՅԻ ԽՆԱՄԻԿՐՈՒՄԻ ՃԵՌՔԵՐՈՒՄՆԵՐԸ

Քիմիական ֆիզիկական քիմիայի և ֆիզիկայի սահմանագծում գտնվող գիտություն է, որն ուղղված է քիմիական ռեակցիաների էությունը, մեխանիզմը բացահայտելուն, ինչի շնորհիվ ստացված տվյալները հնարավորություն են ընձեռում քիմիապես հիմնավորված կառավարելու քիմիական ռեակցիաները, նաև ստանալու տարբեր նշանակության նոր նյութեր: Այս գիտությունը Հայաստանում ձևավորվել է 1960 թ. ակադեմիկոս Արամ Նալբանդյանի նախաձեռնությամբ ստեղծված ՀԽՍՀ ԳԱ քիմիական ֆիզիկայի լաբորատորիայում, որը 1975 թ.-ից վերակազմավորվել է որպես Հայկական ԽՍՀ ԳԱ քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտ: 1993-ից կրում է հիմնադրի անունը: Ինստիտուտի տնօրենն է ՀՀ ԳԱ ակադեմիկոս Լևոն Թավադյանը, ով նաև ԳԱԱ քիմիական և երկրի մասին գիտությունների բաժանմունքի ղեկավարն է:

Գիտական օջախում, որտեղ շարունակվում են Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր Նիկոլայ Սենյոնովի դպրոցի ավանդույթները, սկզբում զբաղվում էին մեկ ուղղությամբ, այն է՝ ածխաջրածինների, նաև բնական գազի օքսիդացման ռեակցիաների մեխանիզմների պարզաբանմամբ: Այնուհետև ուղղությունը շրջափոխվեց, և հիմա ինստիտուտն աշխատում է մի քանի հարակից գիտական ուղղություններով, դրանք են՝ ա. գազային և կոնդենսված ֆազերում ընթացող ազատ ռադիկալային, ինչպես նաև շղթայական ռեակցիաներ: Ազատ ռադիկալների քիմիա, բ. այրման պրոցեսներ: Պինդ նյութերի սինթեզ այրման ռեժիմում, գ. կատալիզ, մանուկատալիզ, դ. ՀՀ համալսարաններից ստացված մետաղ պարունակող խտանյութերի համալիր վերամշակման գիտական հիմունքներ, ե. հաշվողական մեթոդները քիմիական կինետիկայում, գ. շրջակա միջավայրի քի-

միական անվտանգության հիմնահարցեր:

Այս հաստատությունում, համառոտելով ռադիկալների սահման կինետիկական եղանակը ԵՊՈՒ սպեկտրաչափության հետ, առաջին անգամ ածխաջրածինների և թթվածին պարունակող օրգանական միացությունների այլասերված շղթայական-շյուղավորված գազաֆազ օքսիդացման ռեակցիաներում հայտնաբերվել են շղթայի կրիչ համադիսացող ազատ ռադիկալներ: ՈՐ քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտի հետ համատեղ հայտնագործվել է նոր երևույթ՝ շղթայական ռեակցիաների ընտրողական արգելակումը (ԽՍՀՄ հայտնագործություն N 338, 1988 թ.): Առաջարկվել են պարաֆինային և օլեֆինային ածխաջրածինների գազաֆազ օքսիդացման ռեակցիաների սկզբունքային նոր մեխանիզմներ: Առաջին անգամ հետերոգեն կատալիտիկ ռեակցիաներում գազային ֆազում հայտնաբերվել են ազատ ռադիկալներ: Մշակվել է քիմիական բարդ (բազմափուլ) ռեակցիաների մեխանիզմների վերլուծության արժեքային թվային եղանակ՝ հիմնված ռեակցիաների մեխանիզմների համալրողական համակարգման վրա: Մշակվել է նաև համապատասխան հաշվողական ծրագիր: Այրման ռեժիմում ԲԻՍ եղանակով սինթեզվել են գործնական նշանակություն ունեցող մի շարք անցումային մետաղների հիդրիդներ, կարբիդներ, նիտրիդներ, սիլիցիդներ, բորիդներ և դրանց հիման վրա՝ կոմպոզիցիոն նյութեր: Առաջարկվել է մետաղական համաձուլվածքների ստացման նոր ցածրերմաստիճանային եղանակ՝ հիմնված ցիկլային պրոցեսներում մետաղների հիդրիդների կիրառման վրա: Առաջարկվել է մետաղներ պարունակող խտանյութերի համալիր վերամշակման գիտական հիմունքներ, ե. հաշվողական մեթոդները քիմիական կինետիկայում, գ. շրջակա միջավայրի քի-

միական անվտանգության հիմնահարցեր:

Գիտական օջախում կատարվել են ինովացիոն մշակումներ. դեռևս 1980 թ. ինստիտուտը Վանաձորի (այն ժամանակ՝ Կիրովական) բարձր ջերմաստիճանային տաքացուցիչների գործարանում ներդրել է մոլիբդենի երկսիլիցիդի տեխնոլոգիա, որի հիմքում ընկած է մեր հայրենակից, ակադեմիկոս Ալեքսանդր Մերժանովի կողմից հայտնաբերված բարձրջերմաստիճանային ինքնատարածվող սինթեզը: Այդ տեխնոլոգիայի հիմքը կազմում է պինդ փոշիների այրման ռեակցիան, որի արդյունքում ստացվում են արժեքավոր նյութեր. տվյալ դեպքում դա մոլիբդենի և սիլիցիդների միջև ընթացող այրման ռեակցիան է: Հեղինակներն այդ տեխնոլոգիան մշակելու համար արժանացել են Հայկական ԽՍՀ պետական մրցանակի: Հայկ. ԽՍՀ պետական մրցանակի են արժանացել նաև ինստիտուտի հիմնադիր, ակադեմիկոս Արամ Նալբանդյանը և նրա աշակերտ, ակադեմիկոս Աղուլ Գևորգյանը՝ շղթայական ռեակցիաների վերաբերող իրենց մեծագրության համար:

Ինստիտուտն այսօր էլ բավական աշխուժորեն ծավալում է ինովացիոն գործունեություն. մի քանի անգամ հաղթել է ՀՀ ԿԳՆ գիտության պետական կոմիտեի հայտարարած մրցույթներում, որոնք ուղղված էին կիրառական մշակումներին: Մրցույթում չահած միջոցներով մշակվել է ժանգի փոխարկիչ լուծույթը («ԼԱ-1»), որը հնարավորություն է տալիս վերացնելու մետաղական մակերեսների ժանգոտվածությունը՝ միաժամանակ հանդես գալով որպես նախաձեռն: Այն մետաղական կոմպոզիցիաների՝ կոռոզիայի ենթարկված մակերեսները մշակելու և հետագա ժանգոտումից պաշտպանելու արդյունավետ միջոց է: Դրա հիման վրա ինստիտու-

տում ստեղծվել է փորձարտադրական բազմաբնույթ տեղակայանք, որը կարող է օգտագործվել տարբեր նշանակության հեղուկ կոմպոզիցիոն նյութերի ստացման նպատակով: Կազմված են արտադրության համար անհրաժեշտ բոլոր փաստաթղթերը:

Մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում մեկ այլ մշակում՝ միկրոօրգանիզմների վնասագործման համար նախատեսված բոլոր չպարունակող «Բիօքսիլ-1» բարձր արդյունավետության ախտահանիչ միջոցը, որը ջրածնի պերօքսիդի հիման վրա կոմպոզիցիոն սինթեզով ստացված բաղադրություն է և իր բնութագրերով ու արտադրության պայմաններով բավարարում է շրջակա միջավայրի պահպանության ժամանակակից ամենախիստ պահանջները:

Կիրառական մեծ հետաքննարկումն անցումային մետաղների համաձուլվածքների ստացման նոր «հիդրիդային տեխնոլոգիան»: Վերջինիս շնորհիվ, օգտագործելով ջրածինը, հնարավորություն է ստեղծվում դժվարահալ մետաղների փոշիներից, առանց դրանց հալման կամ հալման ջերմաստիճանից շատ ցածր ջերմաստիճանի պայմաններում, ստանալու տարբեր նշանակության մետաղական համաձուլվածքներ:

Ինստիտուտում մշակված են այրման ռեժիմում պինդ նյութերի ստացման տեխնոլոգիաներ, մասնավորապես պղնձի, միկելի, կոբալտի մետաղական փոշիների ստացման ԲԻՍ տեխնոլոգիա: Այդ մետաղափոշիները կիրառվում են որպես կապակցանյութեր կտրող, ծակող, հղկող գործիքների պատրաստման համար, նաև որպես կատալիզատորներ:

Գիտական կառույցում նաև զարկ է տրվում Հայաստանի մետաղական խտանյութերի համալիր վերամշակմանը, մասնավորապես, վերջերս մշակվել է տեխնոլոգիա, որը հնարավորություն է տալիս պղինձ-մոլիբդենային խտանյութից կորզելու արժեքավոր տարրերը (ռենիում, սելեն, տելուր, ծծումբ և այլն)՝ ապահովելով բարձր արդյունավետություն:

Հետազոտական նոր ուղղություններից են այսպես կոչված քիմիական անվտանգության խնդիրները, որոնք առնչվում են բնապահպանական

խնդիրներին, ինչպես նաև մանուկա մոր նյութերի ստացումը՝ ուղղված, մասնավորապես, մանկատալիզատորների ստացմանը: Հիմնականում նպատակ է դրվում գազային ածխաջրածիններից ստանալու հեղուկ օրգանական արժեքավոր նյութեր: Ինստիտուտը Հայաստան ներմուծվող բնական գազը դիտում է որպես արդյունաբերական քիմիական ելանյութ:

Ժամանակին գիտական հիմնարկը հանրապետության համար կատարել է պաշտպանական նշանակություն ունեցող 2 աշխատանք: Հիմա, քանի որ ստեղծման փուլում է ռազմաարդյունաբերական համալիրը, պատրաստ է մալայի ուղղությամբ վերսկսելու համապատասխան աշխատանքները:

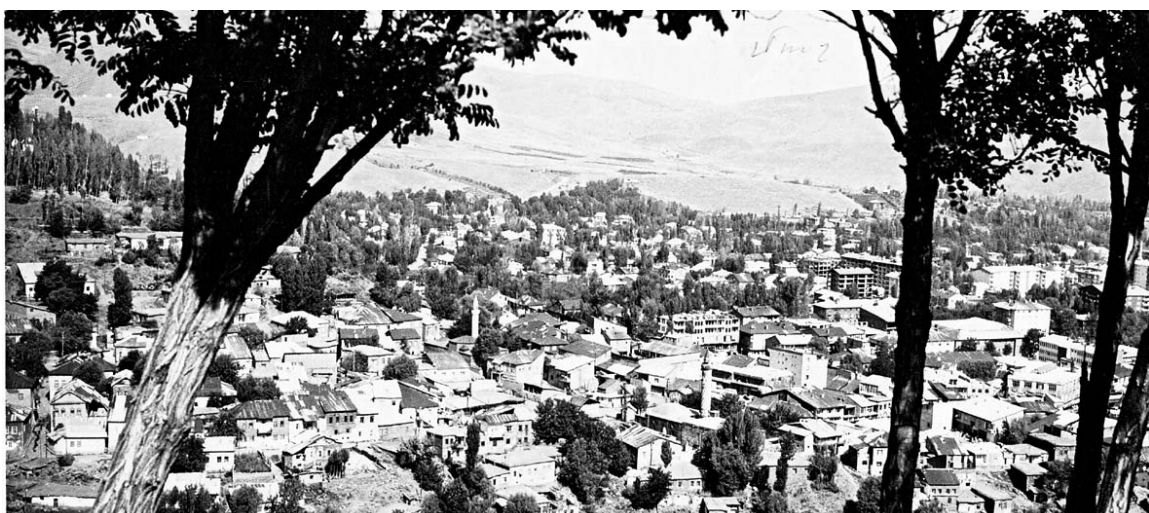
Վերջերս ինստիտուտում մշակվեց բարդ ռեակցիաների նոր՝ տեսական մոտեցում, որն ամփոփվեց մենագրության մեջ և տպագրվեց ԱՄՆ-ում: Ինստիտուտն իր գիտական արդյունքները ներկայացնում է բարձր վարկանիշ ունեցող անգլալեզու ամսագրերում:

Գիտական օջախում լավ ներկայացված է երիտասարդությունը. գիտաշխատողների 25 տոկոսից ավելին երիտասարդներ են:

Ինստիտուտը համագործակցում է ԱՊՀ անդամ-երկրների, ԱՄՆ-ի, Եվրամիության և ՉժՀ-ի ավելի քան 30 համալսարանների և գիտական կենտրոնների հետ:

Ինստիտուտի աշխատակիցներն արժանացել են բազմաթիվ պարգևների և շքանշանների: ՈՐ քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտի աշխատակիցների հետ համատեղ Լևոն Թավադյանի կատարած աշխատանքը գրանցվել է որպես ԽՍՀՄ-ի գիտական հայտնագործություն: Քիմիական և կենսաքիմիական ֆիզիկայի ոլորտում ունեցած նշանակալից ձեռքբերումների համար 2011 թ. ՀՀ ԳԱԱ քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտին շնորհվել է «Գիտական գործընկերություն» միջազգային բարեգործական հիմնադրամի, Ռուսաստանի Դաշնության գիտությունների ակադեմիայի և Մոսկվայի Մ.Վ. Լոմոնոսովի անվան պետական համալսարանի կողմից ասիմանված «Ակադեմիկոս Ն. Մ. Էմանուելի հիշատակի» շքանշան:

Հրայր ԲԱԼՅԱՆ

Մուշ քաղաքի փրկված ճեռագրերը

Տարոն նահանգը հինուց ի վեր հայտնի էր իր վանքերով և եկեղեցիներով, որոնք հոգևոր կենտրոններ, մշակութաստեղծ օջախներ և բաղձալի ուխտատեղիներ էին: Հատկապես նշանավոր էին Մշո Սբ. Առաքելոց և Սբ. Կարապետ վանքերը՝ իրենց ճգնաժամային և աղոթասեր միաբաններով, վանական կարգերով, սրբազան պատմությամբ,

ստեղծած մշակութային արժեքներով, այդ թվում՝ ինքնատիպ ձեռագրերով: Այս վանական համալիրներում ոչ միայն ընթրի-նակվել և երփներանգ գույներով նկարազարդվել են բազում գրչագրեր, այլև ժամանակի ընթացքում հավաքվել և կազմավորվել են ձեռագրական ճոխ հավաքածուներ և գրադարաններ: Մուշ քաղաքի ➤ 1

ՀՀ ԳԱԱ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՀԱՆՐԱԳԻՏԱՐԱՆ

Ներկայացնում է ՀՀ ԳԱԱ սփյուռքի բաժինը

2016թ.-ի հունիսի 26-ին կյանքից հեռացավ մեծանուն գիտնական Յուրիկ Վարդանի Չարությունյանը (1929-2016թթ.):

ՈՂ ԳԱ ազգաբանության և մարդաբանության ինստիտուտի Միջէթնիկ հարաբերությունների հետազոտման կենտրոնին կից էթնոսոցիոլոգիայի խմբի ղեկավար, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՈՂ ԳԱ խոհրդատու, ՈՂ ԳԱ թղթակից անդամ, ՀՀ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ, Վիեննայի սոցիալական գիտական ոլորտի հետազոտման և փաստաթղթավորման կենտրոնի անդամ:

Յուրիկ Վարդանի Չարությունյան-ականավոր գիտնական, մորազույն գիտական ուղղության էթնոսոցիոլոգիայի հիմնադիրներից մեկը, շուրջ 300 գիտական աշխատանքների հեղինակ՝ թարգմանված աշխարհի շատ լեզուներով:

1949թ.-ին ավարտել է Երևանի մանկավարժական ինստիտուտի պատմության ֆակուլտետը: Անցնելով մանկավարժական գործունեության՝ շուտով ընդուն-

ուղղությունների առաջացումը, որոնք գտնվում են սոցիոլոգիայի, պատմության և ազգագրության սահմանագծում: Դրանք են՝ գյուղի պատմասոցիոլոգիական հետազոտությունների և ժամանակակից հասարակության էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրությունների ուղղությունները:

Յու. Վ Չարությունյանը նախածեռնել է ռուսական գյուղերի ծավալուն սոցիոլոգիական հետազոտությունների կազմակերպումն ու իրականացումը: Հետազոտությունները ներառել են հարցերի լայն շրջանակ, որոնք վերաբերում են գյուղի ժամանակակից սոցիալական կառուցվածքի ձևավորմանը, դրա զարգացման հիմնական փուլերին ու միտումներին, գյուղական բնակչության և ընդհանուր հասարակության սոցիալամասնագիտական և ղեկավարող խմբերին, դրանց բնորոշմանը կյանքի տարբեր ոլորտներում (սոցիալտնտեսական, ընտանեկան-կենցաղային, մշակութային ոլորտ և այլն), սոցիալական մոբիլության գործընթացներին:

Յու. Վ. Չարությունյանը նշանակալի ներդրում է ունեցել ներդասային և միջդասային տարբերությունների հետազոտման խնդրում՝ մեծ ուշադրություն

դարձնելով հասարակության սոցիալական կառուցվածքի բազմազանությանը՝ կապված էթնիկ առանձնահատկությունների, ինչպես նաև երկրի առանձին տարածաշրջանների տնտեսական և աշխարհագրական պայմանների հետ:

Նրա ղեկավարությամբ հիմնվել է էթնոսոցիոլոգների մի ամբողջ դպրոց, որի ներկայացուցիչները աշխատում են Ռուսաստանում և նրա սահմաններից դուրս գտնվող համալսարաններում և գիտական կենտրոններում, մշակվել են էթնոսոցիոլոգիայի դասագրքեր, որոնք լայն կիրառություն են ստացել սոցիոլոգների, մշակութաբանների, ազգաբանների, հոգեբանների և այլ մասնագետների շրջանում:

Հաշվի առնելով Չարությունյան գիտականի համաշխարհային ճանաչումը և սերտ կապերը Հայաստանի հետ, բարձր գնահատելով նրա ավանդը գիտության մեջ, ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիան 2008 թվականին նրան ընտրեց ՀՀ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ:

Անգնահատելի է Յուրիկ Չարությունյանի ավանդը հայկական գիտության մեջ: Նրա աջակցությամբ և գիտական ղեկավարությամբ 1976թ.-ից սկսվել են լայնամասշտաբ էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություններ Հայաստանում և հայկական սփյուռքում, որոնք արդեն 40 տարի իրականացվում են մեր հանրապետության հինգ շրջաններում, ինչպես նաև Ռուսաստանի, Վրաստանի, Ուկրաինայի, ԱՄՆ-ի, Լիբանանի, Իրանի և Ֆրանսիայի հայկական համայնքներում: Նրա ջանքերի շնորհիվ 1977թ.-ին ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտում ստեղծվել են էթնոսոցիոլոգիայի, ապա 2011թ.-ին սփյուռքի հետազոտությունների բաժինները: Նրա ղեկավարությամբ պատրաստվել են ավելի քան տասնյակ գիտական կադրեր, իրատարակվել են հայ էթնոսոցիոլոգիայի ժամանակակից խնդիրներին նվիրված հարյուրավոր գիտական աշխատություններ, որի արդյունքում հայագիտության մեջ ձևավորվել և զարգացել է, ըստ էության, մոր գիտական ուղղություն: Նույնիսկ կյանքի վերջին շրջանում Յու. Վարդանի Չարությունյանը չէր դադարում զբաղվել գիտական ակտիվ և բեղմնավոր գործունեությամբ և վերջերս Հայաստանում հասցրեց իրատարակել իր հերթական՝ «Российские армяне» գիտական աշխատությունը: Խորին վշտակցություն ենք հայտնում անդամալի կորստի կապակցությամբ:

ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունք

ՀՀ ԳԱԱ նախագահության սփյուռքի բաժին

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐՈՒՄ ԵՆՔ

ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Էդուարդ ԴԱՉԱՐՅԱՆԸ արժանացել է Դուբնայի միջուկային հետազոտությունների միացյալ ինստիտուտի մրցանակին:

Դուբնայի միջուկային հետազոտությունների միացյալ ինստիտուտը (ՄՀՄԻ) միջազգային գիտական կազմակերպություն է: Խորհրդային տարիներին այնտեղ աշխատում էին միայն սոցիալիստական ճամբարի երկրների գիտնականները, այժմ ինստիտուտում կատարվող հետազոտություններին միացել են նաև ԱՄՆ-ի, Կանադայի, Ճապոնիայի և այլ երկրների գիտնականները: ՄՀՄԻ-ի ամենամյա մրցանակը շնորհվում է գիտական, գիտամեթոդական և գիտատեխնիկական կիրառական լավագույն աշխատանքների համար: Անցած տարիների ընթացքում հեղինակավոր այդ մրցանակին են արժանացել այնպիսի հանրահայտ գիտնականներ, ինչպիսիք են Վլադիմիր Վեբսլերը, Բորիս Ջելեպովը, Նիկոլայ Բոգոլյուբովը, Գեորգի Ֆլորովը... Այդ մրցանակին արժանացել են նաև այդ ինստիտուտում աշխատող մեր հայրենակիցները՝ ակադեմիկոսներ Ալեքսեյ Սիսակյանը, Յուրի Դովիանենսյանը, պրոֆեսոր Գեորգի Պողոսյանը:

Այն աշխատանքը, որն արժանացել է մրցանակի, կատարվել է Ռուսաստանի, Կանադայի, Լեհաստանի, Մոնղոլիայի, Ղազախստանի և Հայաստանի գիտնականների համագործակցությամբ: Մրցանակը տրվել է «Գիտամեթոդական հետազոտություններ» անվանակարգում «Проблемно-ориентированный комплекс программ для решения краевых задач динамики малочастичных квантовых систем» հոդվածների շարքի համար:

Հայոց ցեղասպանությունը Ֆրանսիայում կներառվի 3-րդ դասարանի կրթական ծրագիր

Հայոց ցեղասպանության մասին դասավանդումը Ֆրանսիայում կներառվի 3-րդ դասարանի կրթական ծրագիր: Ինչպես հաղորդում է «Արմենպրեսը»՝ վկայակոչելով «Nouvelles d'Armenie»-ն, Հայոց ցեղասպանության թեման կընդգրկվի Առաջին համաշխարհային պատերազմին վերաբերող դասագրքի մեջ:

«Le Monde»-ի տպագիր համարում նշվում է. «Երրորդ դասարանում աշակերտներին հնարավորություն են տալիս հասկանալու ժամանակակից աշխարհը: Սա թույլ է տալու նրանց ծանոթանալու Եվրոպայի և աշխարհի կողմից առերեսված ճգնաժամների ուժգնությանը, ինչպես նաև դրանց հետևանք դարձած սոցիալական և քաղաքական փոփոխություններին: Այդ ժամանակաշրջանում ռազմիկների ու խաղաղ բնակչության տառապանքները հուժկու էին, ինչն առավելապես արտահայտվեց 1915 թ. Հայոց ցեղասպանությամբ»:

Պարբերականը նշում է նաև, որ Ֆրանսիայի կրթության նախարար Նաջաթ Վալաուդ-Բեյքացենը հաջողությամբ է դիմակայել Անկարայի և Ֆրանսիայում դրա պաշտոնական ներկայացուցիչ գիտնական Պիեր Նորայի կողմից իրականացվող լոբբինգին: Վերջիններիս նպատակն էր հանել Հայոց ցեղասպանության դասավանդումը ֆրանսիական հանրակրթական ծրագրից:

Գիտությունը զոհեր է պահանջում ոչ միայն հոլիվուդյան ֆիլմերում, այլև իրական կյանքում: Երբեմն գիտնականները ստիպված են լինում սեփական կյանքի կամ առողջության գնով ապացուցել իրենց ճշմարտացիությունը: Աշխարհահռչակ գիտնական Ջոն Ռոբին Ուորենը նրանցից մեկն է: Նա ծնվել է 1937թ. հունիսի 11-ին Ադելայդայում: Ազգությամբ ավստրալացի գիտնականը հայտնի է որպես Յեկիկոբակտեր պիլորի բակտերիայի հայտնաբերող:

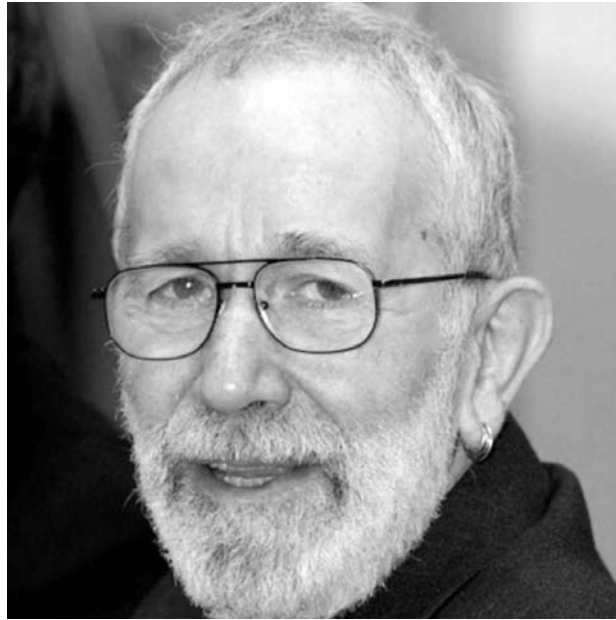
Ուորենը բժիշկ է, Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր և հետազոտող, ով 1979 թվականին կրկնաբացահայտել է Յեկիկոբակտեր պիլորի Բերի Մարշալի հետ միասին: Նրանք ապացուցեցին բժշկական հանրությանը, որ Յեկիկոբակտեր պիլորի բակտերիան մարսողական խոցերի պատճառ է դառնում:

Ուորենը բժշկական գիտությունների բակալավրի աստիճանը ստացել է Ադելայդայի համալսարանում՝ մինչ այդ ավարտելով Սուրբ Պետրոսի քոլեջը: Նա վերապատրաստվել է Ադելայդայի թագավորական հիվանդանոցում, որից հետո՝ Բժշկական և ամանաբուժական գիտությունների ինստիտուտում, որտեղ աշխատել է արյունաբանության ասպարեզում:

1967թ. Ուորենն ընտրվում է Փոքրի թագավորական հիվանդանոցի գլխավոր պաթոլոգ, որտեղ էլ անցկացնում է իր կարիերայի մեծ մասը: Արևմտյան Ավստրալիայի համալսարանում իր գործընկերոջ՝ Բերի Մարշալի հետ միասին Ուորենն ապացուցում է, որ բակտերիան ստամոքսի խոցերի պատճառն է: Նա օգնում է մշակել դիագնոստիկ թեստ, որը պետք է ախտորոշեր Յեկիկոբակտեր պիլորին մարսողական խոցեր ունեցող հիվանդների մոտ:

2005 թ. Ուորենն ու Մարշալն արժանացան բժշկության ոլորտում Նոբելյան մրցանակի ֆիզիոլոգիայի բնագավառում «Յեկիկոբակտեր պիլորիի դերը ստամոքսի խոցային հիվանդության առաջացման մեջ բացահայտելու համար»:

Երբ գիտնականը սկսեց իր մրցանակակիր հետազոտությունը, բժիշկները հավատացած էին, որ խոցերն առաջանում են ստամոքսի թթվայնության բարձրացման

ԱՆԿՈՏՐՈՒՄ ՀԱՄԱՌԸ

հետևանքով, որը սովորաբար սթրեսների կամ անառողջ սննդակարգերի արդյունք է:

1979 թվականին հիվանդի ստամոքսի բիոպատատումն առաջին անգամ նկատեց պարուրածև բակտերիա: Դա հակառակ էր ընդունված այն տեսակետին, որ բակտերիաները չեն կարող գոյատևել ստամոքսի բարձր թթվայնություն ունեցող միջավայրում, և շատ գիտնականներ չընդունեցին նրա զեկույցը: Դետագա երկու տարիների ընթացքում նրա հետազոտությունը ցույց տվեց, որ այնուամենայնիվ բակտերիան, որը ստամոքսի հյուսվածքում էր, գրեթե միշտ կապված է գաստրիտների

(ստամոքսի պատի բորբոքում) հետ: 1980-ականների սկզբին բակտերիայի կլինիկական նշանակությունը հասկանալու համար Ուորենը սկսեց աշխատել Մարշալի հետ: Նրանք ուսումնասիրեցին ստամոքսի 100 բիոպատատներ և հայտնաբերեցին բակտերիային գաստրիտների ստամոքսի և աղիքային խոց ունեցող բոլոր հիվանդների մոտ: Վկայակոչելով այդ արդյունքները՝ Ուորենն ու Մարշալը ենթադրեցին, որ հենց այդ բակտերիան է հարուցում հիվանդությունները: Նրանց աշխատանքը մարսողական խոցերի համար բուժման նոր միջոցներ (ռեֆրակտիվ հակաբիոտիկներ և թթվի արտազատման ինհիբիտորներ) առաջարկեց:

Ուորենն այս տարի առաջին անգամ էր Հայաստանում «Նոբելյան օրեր» միջոցառման շրջանակում: Նրան, ևս 4 նոբելյան մրցանակակիրների հետ, հյուրընկալել էր Երևանի Մ. Դերաջու անվան բժշկական համալսարանը: Դիտարկելով 12-ից 16-ը դասախոսություններով հանդես եկան կենսաքիմիայի, ֆիզիկայի և բժշկության, ինչպես նաև աշխարհում գիտության գլոբալ խնդիրների վերաբերյալ:

Գիտնականի կարծիքով Հայաստանում շատ չեն ճարպակալում ունեցող մարդիկ՝ ի տարբերություն ԱՄՆ-ի ու եվրոպական շատ երկրների: Դրանում որոշակի դեր է խաղում այն հանգամանքը, որ այստեղ այնքան էլ տարված չեն ֆասթ-ֆուդով, իսկ Մակդոնալդսներ ընդհանրապես չկան:

«Ես ձեզ խորհուրդ կտայի այստեղ երբեք Մակդոնալդս չբացել: Քանի դեռ ինքներդ եք պատրաստում սնունդը և մախապատվությունը տալիս եք տնական կերակրատեսակներին, դուք խնդիր չեք ունենա», - ասել է գիտնականը:

Դիտարկելով, սակայն առանց արագ սննդի, սիրալիր, նպատակասլաց և գիտության հանդեպ կայուն սիրով: Այսպիսին տեսավ Ուորենը մրցանակակիրը Հայաստանը և խորհուրդ տվեց հենց այսպիսին էլ պահել մեր երկիրը, քանի որ հենց այս ճանապարհին են սպասվում մեծ հաջողությունները:

Սպարտակ ԳՐԻՇԱՆ

Մուշ քաղաքի փրկված ձեռագրերը

➤ 2 տարբեր եկեղեցիներում, նաև շրջակայքի եղբորուհի Սր. Դովհանես, Սր. Աղբերիկ, Մատին Պետրոս առաքյալի վանքերում, Մշո դաշտի տարբեր գյուղերի եկեղեցիներում և զանազան անձանց մոտ ևս պահվում և պահպանվում էին ձեռագրեր, հնատիպ գրքեր, սրբազան սպասք:

Դեռևս 1828 թ. Գեղամ Տեր-Կարապետյանը, ով Մուշ քաղաքում և շրջակայքում ուսումնասիրում էր ձեռագրեր, այցելելով Սր. Կարապետ վանք և տեսնելով վանքի արևուստ ձեռագրատունը, այնտեղ պահվող մագաղաթյա և թղթյա, նկարազարդ և արծաթյա կազմերով Ավետարանները, հիացնումնքով է գրում, որ վանքն ուներ «ոսկեպատ, արծաթապատ և խաչազարդ նվիրական մագաղաթներ, անգյուտ անգին գրքեր, որոնց հնագիտական արժեքը և մեծ կարևորությունը ամեն տարակույսե վեր են»:

Ցավոք, 1915 եղեռնալից թվականը ճակատագրական դարձավ նաև հայկական մշակութային արժեքների համար, հայրության բնաջնջմանը զուգահեռ թալանվեցին և հիմնահատակ քանդվեցին վանքերն ու եկեղեցիները, անվերադարձ ոչնչացվեցին ձեռագրերն ու գրքերը: Միայն սակավաթիվ ձեռագրեր և եկեղեցական անոթներ հնարավոր եղավ փրկել:

Մուշում և շրջակայքում պահվող մշակութային գանձերը փրկելու համար Հայոց Գևորգ Ե Սուրենյանց կաթողիկոսի հրամանով կազմվում է հատուկ հանձնախումբ, որը 1916 թ. մարտ ամսին ուղևորվում է Մուշ և մեծ դժվարությամբ ապրիլի 24-ին տեղ հասնում: Հանձնախմբի անդամներն էին Գյուտ աբեղա Տեր-Ղազարյանը, Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի տեսուչի օգնական Ավետիք Տեր-Պողոսյանը, ճեմարանի ուսուցիչ Բահաթուր Բահաթուրյանը, ավելի ուշ նրանց է միանում

բժիշկ Խոսրով Փանոսյանը: Վեհափառի տված հանձնարարականի մեջ նշված էր. «Վանքերին և եկեղեցիներին պատկանող ձեռագիրների վրա ունենալ առանձին հոգածություն և բոլորը ըստ կարելիության ժողովել... արկղների և կամ պարկերի մեջ դասավորել և ապահով եղանակով փոխադրել Մայր Աթոն»:

Մուշում նրանց ուղեկցում են եղիշե քահանա Տեր-Պարսամյանը (ով Մուշի շուրջ 500 հոգևորականներից միակ փրկվածն էր), Մուշի քաղաքային ժողովի անդամ Միսաք Բոխյանը, Մուշի Ձորոթաղի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցու աթոռակալ Արամ Փորիկյանը և այլ երևելի մշեցիներ: Հանձնաժողովի անդամները Մշո վանքերն ու եկեղեցիները գտնում են թուրքերի ու քրդերի կողմից թալանված, պայթեցված ու քանդված վիճակում:

Վեհափառին ուղղած իրենց զեկուցագրում նրանք վշտով տեղեկացնում են, որ «Պատմական մենաստանները, հռչակավոր ուխտատեղիները այնպիսի ավերման են ենթարկվել, որ Չինգիզխան-Լենկթեմուրյան ավերածություններն իսկ նսեմանում են ներկայի առաջ: Ավերող ձեռքն անշունչ քարերի հետ վարվել է այնպես բարբարոսաբար, կարծես պատմական ամուռուն կոթողների վրա ևս թափել է իր վրեժի թույնը: Եկեղեցիները, սրբոց գերեզմանները, խաչքարերը քարուքանդ են արել ու կոտորել: Այս բարբարոս գործողության ազդակներից է ե-

ղել նաև վանքերի թաքստոցները գտնելու ձգտումը, որոնց տեղերը երբեմն չիմանալով, ամբողջ շենքը վառողով կամ ուժանակով պայթեցրել են»: Գրեթե հիմնովին ավերված էին Մուշ քաղաքի առաջնորդարանի շենքը, Սր. Մարիանե, Սր. Հարություն, Սր. Սարգիս, Սր. Կիրակոս, Ձորոթաղի Սր. Աստվածածին եկեղեցիները, քաղաքի դպրոցներն ու երևելի անձանց տները: Խորտակված էր երբեմնի հռչակավոր Սր. Առաքելոց վանքը՝ իր մայր տաճարով, զանգակատնով և զավիթով, զաղտնարանները բացված և թալանված էին:

Այս ավերակները տեսնելուց հետո հանձնախումբը շարժվում է դեպի Սր. Կարապետ վանքի նախկին սպասավոր, ուսուցիչ Հակոբ Ստեփանյանի ուղեկցությամբ: Վերջինս դեռ մինչ հանձնախմբի ժամանելը նամակով տեղեկացրել էր Վեհափառ հայրապետին, որ 1915 թ. գարնանը Մշո Սուրբ Կարապետի վանական վարչությունը որոշել էր թաքցնել եկեղեցական սրբազան անոթները, այդ գործը հանձնարարվել էր իրեն և վանքի լուսարարապետին՝ «Անցեալ գարնան, երբ սկսեց քաղաքական վիճակը վատանալ, Մշո Սր. Կարապետի վանական վարչությունը որոշեց եկեղեցական սրբազան անոթները պահել, որ ազատեն թալանեն: Այդ գործը հանձնեցին կատարելու լուսարար Հայր սուրբին և ինձ. երդվեցին ոչ ոքի չասել մինչև անցնի վտանգը» (1 մարտի, 1916):

Հանձնախումբը տեսնում է Սր. Կարապետի մայր եկեղեցին և զանգակատունը քանդված, մյուս եկեղեցիներն ու մատուռները՝ ավերված, հատակները՝ փորված, դռները՝ տարված: Ի հակադրումն այս ավերածությունների՝ Հակոբ Ստեփանյանը բացում է թշնամու աչքից վրիպած և անվնաս մնացած վանքի ամենակարևոր և ամենամեծ զաղտնարանը: Այդտեղից դուրս են բերվում սրբազան զգեստներ, եկեղե-

ցական սպասք, սակավաթիվ տպագիր գրքեր և ձեռագրեր (մի մասը նկարազարդ, արծաթյա կրկնակազմերով Ավետարաններ):

Սր. Կարապետ վանքի ձեռագրերից բացի, հանձնաժողովը 21 ձեռագիր ևս հավաքում է Մուշում զանազան անձանցից: Գտնված բոլոր ձեռագրերը, տպագիր գրքերը, եկեղեցական թանկարժեք իրերը 1916 թ. մայիսի 29-ին հանձնախումբը բերում է Սր. Էջմիածին: Հետագա տարիներին Մատենադարան են հանձնվել Մուշից բերված ևս երեք ձեռագիր, այդ թվում՝ Մշո հսկա ճառընտիրը (ՄՄ 7729), որ պահվել էր Սր. Առաքելոց վանքում: Այսպիսով, Մուշից Մատենադարան են բերվել 102 հայերեն ձեռագիր, 12 արաբատառ ձեռագիր (ձեռագրերից մեկը բաժանված է 16 մասերի), 27 տպագիր գիրք:

Նշենք, որ Մեծ եղեռնի ժամանակ Մուշից, ինչպես և Վասպուրականից ձեռագրական հավաքածուների փրկությունը և Սր. Էջմիածին տեղափոխումը տարերային, բախտի բերմամբ տեղի ունեցած իրողությունն էր, այլ Հայոց Գևորգ Ե Սուրենյանց հայրապետի կողմից ծրագրված և նվիրյալ անձանց ջանքերով իրագործված գործողություն՝ ի նպաստ հայ մշակութային արժեքների փրկության: Ինչպես նշվում է Հայոց Գևորգ Ե կաթողիկոսի կողմից Մուշ ուղարկված հանձնախմբի զեկուցագրում. «Կոտորածների, ավերի տարեգործություններով հարուստ հայ ժողովրդի պատմությունը քաներորդ դարի համաեվրոպական պատերազմում բնաջնջման սահմնեկցուցիչ դեպքով աչքի ընկավ... Գոյության կռվի սաստիկ լարման ժամին հուսահատությունը հեռու մնաց հայ ժողովրդից: Վերածնության-վերաշինության մեծ նպատակի իրագործման համար բեկոր մնացորդների հավաքում-պահպանումն ամենակարևոր աշխատանքը նկատվեց: Եվ այս շինարար աշխատանքում հայ ժողովրդի դարավոր Մայր Սր. Էջմիածինը ինչպես առաջնորդ, այնպես և այժմ ամենից առաջ և ամենից մեծ չափով գործ ձեռնարկեց»:

Լուսինե ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ
Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի
գիտաշխատող, պատմ. գիտ.
թեկնածու

յին պայմաններին, և որ ավելի կարևոր է, իրանցից պատրաստի մարդիկ չունենալով, որ գիտենային զանազան ցեղերի լեզուները, կարոտ էին տեղային գործիչների՝ նոր կառավարության բոլոր հիմնարկությունների մեջ»:

Բաֆֆու ռուսական կողմնորոշումը հենվում էր տնտեսական ու քաղաքական իրական մախադրյալների և ոչ թե Ռուսաստանի՝ քրիստոնեական պետություն լինելու իրողության վրա: Նա մեծ նշանակություն էր տալիս Արևելյան Չայաստանի՝ Ռուսաստանին միացման պատմական իրադարձությանը, քանի որ դրանով Արևելահայաստանի հայությունն ստացավ կյանքի և գույքի ապահովություն, տնտեսական ու մշակութային զարգացման հնարավորություն: Մեծ գրողը բազմիցս կարևորել է այն ճշմարտությունը, թե «Ռուսաստանի հայերը բնակվելով մի բարեկարգ պետության հովանավորության

քականությունը դեպի հայ ժողովրդի դարձրած իրական-եկեղեցական ինքնավարությունն իսկ, պաշտոնական Ռուսաստանի նկատմամբ Բաֆֆուն կրկին մղեցին 1860-ական թվականների հայ հեղափոխական-դեմոկրատ գործիչների քննադատական խորհրդածությունների ոլորտը: Այս անգամ Դարաբաղի հայկական մեկիքությունների վերացումն էր ցավ պատճառում հայրենասեր գրողին:

Բաֆֆին դժգոհ էր այն բանից, որ չիրականացան ոչ միայն Դարաբաղի մեկիքների ազգային-քաղաքական ակնկալությունները, այլև որ հայերի արտակարգ զոհողությունները ռուսական զենքի հաջողության գործում որևէ արտոնյալ վիճակ չստեղծեցին նրանց համար:

Այս ամենով հանդերձ, Բաֆֆին չէր բացասում արևելահայության հասարակական զարգացման գործում Ռուսաստանի տիրապետության դրական

նրանց, ովքեր համոզե էին գալիս սուլթանի դեմ պայքարը դադարեցնելու օգտին, քարոզում էին խաղաղություն, հավատարիմ հպատակություն և սուլթանին սիրաշահելու գործելաձև: Բաֆֆին ազատագրական պայքարից իրաժարվելու ռիսկին թշնամին էր: Որպես ազատագրական պայքարի մարտավարություն՝ նա առաջարկում էր շարժման հիմքում դնել ուժերի համախմբման, ներքին ու միջազգային պայմանների հաշվառման և տևական մախապատրաստության ծրագիրը:

XIX դարի 70–80-ական թվականների հայ ազգային-ազատագրական շարժման գաղափարախոսը ոչ միայն ազատագրության համար պայքարի գաղափարը դարձնեց ժողովրդի գիտակցության մեջ, այլև գործնականում մախապատրաստեց օսմանյան համրաբանտի դեմ գրոհող մի սերունդ, որն իր կյանքի գերխնդիրը պիտի տեսներ ժողովրդի ազատության և ռո-

ԲԱՖՖԻՆ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐԺԸ

(Սկիզբը՝ Նախորդ համարում)

Նույնիսկ նման կացության պայմաններում Բաֆֆի հրապարակախոսը ծաղրում էր բոլոր նրանց, ովքեր գերազմահատում էին եվրոպական դիվանագիտական գործիչների պլատոնական ճառերը, մեծ հույսեր կապում ցավակցության նրանց ցուցադրական արտահայտությունների հետ: «Մենք ուրախանում ենք,- գրել է նա «Դատարկ հույսերով ենք խաբվում» հոդվածում 1878 թվականին,- երբ եվրոպական որևէ լրագիր հայերի մասին ծուռ ու սխալ կերպով մի բան է հայտնել... Մենք մխիթարվում ենք, երբ եվրոպայի որևիցե քաղաքում, մի ժողովի մեջ Չայկական հարց է բարձրացել: Տեսեք, ասում են, մեզ վրա ուշադրություն են դարձնում, մեր բանը պրծած է... Թուրքիայի հայը այսուհետև ազատ է...»: Բաֆֆին ջանում էր մոլորվածներին համոզել, որ եվրոպական տերությունները գերազանցապես մտահոգված են Մերձավոր Ու Միջին Արևելքը բաժանելու և յուրաքանչյուրը շատ ավելի մեծ մասնաբաժին ստանալու և ոչ թե արևմտահայությանը գործնական օգնություն ցույց տալու խնդրով: Համադրելով ու հակադրելով բախվող շահերի էությունը՝ նա կողմնորոշվում է դեպի Ռուսաստան: «Մեր ժամանակից 20–30 տարի առաջ, և կարելի է ասել այն օրից, երբ ռուսները տիրապետեցին Կովկասը, հայ երիտասարդության առջև բացվեցավ մի ընդարձակ ասպարեզ: Նոր տիրապետողներն անձանոթ լինելով երկրին ու տեղա-

ներքո, նյութապես ավելի բարենպաստ վիճակի մեջ են գտնվում, քան իրենց տաճկահպատակ եղբայրները»: Բնավ զարմանալի չէ, որ «Թուրքսիայ հայերի համակրությունը դեպի ռուսները ուներ իր բնական պատճառը, նրանք տեսնում են իրենց ազգակիցներին ռուսական Չայաստանում ավելի բարեբախտ վիճակի մեջ, մինչդեռ իրենք օրըստօրե մաշվում և ոչնչանում են մի անկարգ և նենգամիտ կառավարության բարբարոսությունից»: Բաֆֆին արևմտահայությանը կողմնորոշում էր դեպի Ռուսաստան՝ որպես ֆիզիկական բնաջնջումից, տնտեսական և սոցիալական կեղեքումներից փրկության հնարավոր ելք՝ ամենևին էլ հարցի լուծման նման ձևի մեջ չտեսնելով Չայաստանի անկախության վերականգնման ցանկալի հեռանկարը:

Բաֆֆու համար աներկբա էր ցարական քաղաքականության փոփոխությունը Չայկական հարցում, բայց այդ փոփոխության մեկնարկի դեմ նա տակավին չէր ընդվզում: Սակայն տևական չէր հապաղումը: Գրող-հրապարակախոսը տեսնում էր, որ ռուսական մամուլում Թուրքիայի դեմ բացահայտելու լույսները դառնում էին անհնարին, հետադիմությունը ստիպում էր ենթարկվել իր քաղաքական պահանջներին: Եվ 1880-ական թվականների կեսերից, երբ ավելի քան ակնհայտ դարձավ ցարիզմի բացասական դիրքորոշումը դեպի արևմտահայ ազատագրական շարժումը, և Արևելյան Չայաստանում բացահայտ եղավ նրա հալածական քաղա-

հետևանքները: Նա գոհ էր, որ ռուսական տիրապետությունը զոցեց հայերի ֆիզիկական ոչնչացման դարերից եկող մշտական երկյուղը և տնտեսական ու մշակութային նշանակալից առաջընթաց ապահովեց նրանց համար: Եվ դա բնորոշ էր ոչ միայն Բաֆֆուն, ռուսական տիրապետության դրական կողմն արձանագրող XIX դարի բոլոր հեղինակներն էլ անտես չէին առնում անձի ու գույքի ապահովությունը, մեծարում էին լուսավորությունն ու հայության համախմբումը, պրոպագանդում և գոյության իրավունքի կռվան պարզում այն, ինչ հնարավոր էր ցարիզմի տիրապետության պայմաններում:

1880-ական թվականներին Ռուսաստանում հետադիմության հաղթանակի պայմաններում հայ հասարակական հոսանքները սկսեցին վերանայել իրենց քաղաքական դիրքորոշումները: Լիբերալները, այդ թվում՝ առաջին հերթին Գր. Արծրունին, հարմարվում են ցարիզմի քաղաքականության նոր ընթացքին: Վարդնաթա է ապրում «Մշակ» թերթի խրոխտ խոսքը: Արևելահայ լիբերալիզմը սկսեց առավել քան լռության մատնել, մերժել կամ փոփոխել Մ. Նալբանդյանի քարոզած ազգային հեղափոխության գաղափարախոսությունը: Այլ դիրք գրավեց Բաֆֆին: Նա չթաքցրեց ցարիզմի հակահայկական քաղաքականության նկատմամբ իր բացասական վերաբերմունքը: Քաղաքական նոր, անբարենպաստ պայմաններում նա քննադատում էր բոլոր

մանտիկ հայրենիքն իրական հայրենիք դարձնելու մեջ:

Չայկական հարցի լուծման պայքարի ռաֆֆիական ոգին կյանքի կոչեց վրիժառու հայդուկներին, որոնք սեփական հայրենիքում հայրենագուրկ հայի կյանքն ու կայքը պորտաբույծ տիրողներից փրկելու անօրինակ սխրանքներ պիտի գործեին: Հայ ֆիդայական շարժումը սկզբնապես դրսևորվեց որպես հարստահարիչների և նրանց հովանավոր պաշտոնյաների դեմ ուղղված ինքնապաշտպանական պարտիզանական պայքար, իսկ հետո, բնականաբար, դարձավ օսմանյան լուծը թոթափել ձգտող հայ ազատամարտի տարերային և հախուռն պայքարի հենքը: Տարաբախտաբար, հետագայում աստիճանաբար տիրապետող դարձավ հասարակական այն համոզմունքը, որ հայդուկային շարժումը ազգային-ազատագրական պայքարի գլխավոր ձևն է. մինչդեռ, ըստ Բաֆֆու, այն պետք է լիներ հատվածական, օժանդակող ձևը: Բաֆֆին տևական մախապատրաստությունից հետո պայքարի և ազատության գլխավոր ձևը համարում էր ժողովրդի համընդհանուր զինված ապստամբությունը, որը պատմական հանգամանքների անմիապատ դասավորության պատճառով հայ իրակաության մեջ անհնար եղավ կյանքի կոչել:

ՆՈՐԱՅՐ ՍԱՐԻՍԱՆՅԱՆ
Պատմական գիտությունների դոկտոր

ՄԵՐ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐԵ ՄԱՏՅԱՆՆԵՐԸ

Հառիճավանք: Գլխավոր եկեղեցին գմբեթահարկ սրահ է, կառուցված իշխան Ջաքարյանների կողմից 1201 թ., իսկ գավիթը՝ 13-րդ դարում:

Վանական հուշարձանախմբերի կառուցապատման մեջ գլխավոր հորինվածքը տաճարն էր (հիմնականում գմբեթահարկ սրահ), որն իր ծավալով իշխում էր ամբողջ հուշարձանախմբի վրա: Տաճարին կից՝ նրա արևմտյան կողմում, տեղադրվում էր գավիթը կամ ժամատունը, և ըստ տեղանքի հարմարության՝ դասավորվում էին մյուս կառուցվածքները՝ սեղանատներ, գրատներ, զանգակատներ, բնակելի տներ, օժանդակ շենքեր և մեմորիալ կոթողներ: Ամբողջ հուշարձանախումբը շրջապատվում էր գոտիով, որն այն վերածում էր անառիկ մի ամրոցի:

Աշտարակի հյուսիսարևելյան լանջի վրա վեր է խոյացել մի ինքնատիպ կոթող՝ Կարմրավորը: Հուշարձանը հիմնադրվել է VII դարում: Սա այն միակ հուշարձանն է, որի գմբեթի սկզբնական կղմինդրե ծածկը շուրջ 1300 տարի պահպանվել է և հասել մեր օրերը:

Իբրև պատասխանատու խմբագիր, բնականաբար, անձամբ հենց ինքը՝ Բրյուսովն է ընտրել և մյուս թարգմանիչներին: Ինչպես Ս. Շերվինսկուն, որին վիճակվեց Բրյուսովի կողքին թարգմանել Նահապետ Քուչակի իմաստուն ասացվածքներից, ապա և նոր ժամանակների բանաստեղծներից՝ Ռ. Պատկանյանի, Ղ. Ալիշանի, Լ. Շանթի, Սիամանյոյի ու Դ. Վարուժանի գործերից ընտիր էջեր:

Իսկ ահա «Նոր պոեզիա»-ի արևելահայ-արևմտահայ ենթամասերում թարգմանիչները բազմաթիվ են: Եվ նրանցից էլ բոլորին չէ, որ հմարավոր է անդրադառնալ: Ուրեմն և առաջինը նշենք Յու. Վեսելովսկուն՝ հիշարժան թարգմանու-

կարգ է. թերևս, այժմ չկա այդպիսի անադարտ ու անմիջական տաղանդ ողջ եվրոպայում»:

Մեծածավալ ժողովածուն, ինչ խոսք, թերի կլիներ առանց ժողովրդի պատմության և պոեզիայի զարգացման ընթացքների տեղեկատվության ու բացատրության: Ըստ այդմ, խմբագրական ինչ-ինչ նկատառումների շարադրանքին հաջորդում է հետազոտական մեծ աշխատանքի արդյունք հանդիսացող «Հայաստանի պոեզիան և նրա միասնությունը դարերի ընթացքում» խորագիրը կրող՝ Վ. Բրյուսովի հմտորեն շարակարգված պատմագրական ընդարձակ ակնարկ-առաջաբանը: Հարկ է նշել, որ ակնարկի ընթացքով նկատվում

տիսպիսը նկարել - զարդարել են Վ. Սուրենյանցն ու Մ. Սարյանը՝ հայ մանրանկարչության օրինակով և ոգով:

«Հայաստանի պոեզիայի» լույս աշխարհի գալն արժանացավ հայկական և ռուսական մամուլի մեծ ուշադրությանը: Աչքի ընկնող համարյա բոլոր հայկական թերթերն ու ամսագրերը հանդես եկան գրախոսություններով, հաղորդումներով, դիտարկումներով ու նկատառումներով: Արձագանքեց նաև ռուսական մամուլը: Ժամանակի հեղինակավոր ամսագրերից մեկը՝ «Լետոպիսը» (1917, դ 2-4), գրում էր. «Հայ բանաստեղծների թարգմանությունների փառահեղ և սովոր հատորը ոչ միայն խոշոր երևույթ է հայ բանաստեղծության համար, այլև մեծ տոն ռուս բանաստեղծության համար»:

Ժողովածուի հրատարակությունից մինչև այսօր տասնամյակներ շարունակ «Հայաստանի պոեզիան» շարունակում է մնալ գրական հասարակայնության, գրականագիտության ուշադրության կենտրոնում: Գրվել են մեծագույնություններ, բազմաթիվ հոդվածներ, շեշտվել ու շեշտվում է ժողովածուի թե՛ գիտական, թե՛ հասարակական-քաղաքական նշանակությունը: Մեծն Պ. Սևակը «Շնորհակալիքն ասենք մինչև վերջ» վերնագրով հոդվածում ժողովածուի պատմական առաքելության ու նշանակության մասին գրել է. «Հայաստանի պոեզիա»-ն, որ լույս տեսավ 1916-ին, մի սուկական հատոր չէր, մեծադիր ու շքեղակազմ: Դա մեր ազնվության վկայականն էր՝ պարզված աշխարհի արյունոտ ուղեքին, անձնագիրը մի ժողովրդի, որ ապրելու իրավունքը ձեռք է բերել ոչ միայն մի դարավոր մաքառումով, այլև իր հոգևոր այն պաշարով, որ ներմուծել էր համաշխարհային քաղաքակրթության և մշակույթի մթերանոցը: Բրյուսովյան «Հայաստանի պոեզիա»-ն համաշխարհային առաջին պատերազմի թոհուրոհի մեջ պայթեց իբրև ռուսերի խուրձ...:

Տարվելով հայոց քերթությամբ և ընդհանրապես հայոց պատմությամբ՝ Բրյուսովը թարգմանչի և խմբագրի իր սովորական դերից վերաճեց այնքան, որ դարձավ մեր դարավոր մշակույթի վերամկրտության կնքահայրը: Մեր բանաստեղծության համար արեց թերևս փոքր-ինչ ավելին, քան Ստրիժկովսկին (Ստրիժկովսկի – **Ս. 2.**) մեր ծարտաբապետության, Մառը՝ մեր հնագիտության համար»:

«Հայաստանի պոեզիան», իրոք, «էպոխալ զործ էր», այն նշանավորում էր ռուս և հայ մշակութային-գրական փոխադարձ կապերի ամրապնդման նոր, հիմնավոր շրջափուլ: Ժողովածուի վրա կատարած աշխատանքով Վ. Բրյուսովը զինվորագրվում է Հայ դատի պաշտպանությանը, հայ ժողովրդի մշակույթի մասսայականացման գործին, որին հավատարմորեն ծառայում է մինչև կյանքի վերջը: Ռուս բանաստեղծի նվիրական առաքելությունն ու անշահախնդիր նվիրվածությունը երախտապարտ հայ սերունդների հիշողության մեջ թողել են մեղ օրերի սրտակից բարեկամի պայծառ ու ազնիվ ամուսն:

Անուշավան ԶԱԶԱՐՅԱՆ
«Պատմաբանասիրական հանդեսի» գլխավոր խմբագիր տեղակալ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր

Վ. ԲՐՅՈՒՍՈՎԻ «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊՈԵԶԻԱ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ (Տրագրություն 100-ամյա առթիվ)

Ուղիղ հարյուր տարի առաջ՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմի արյունալի թոհուրոհի ժամանակ՝ 1916 թ. օգոստոսի կեսերին, հայ և ռուս ընթերցող լայն հասարակայնության սեղանին դրվեց ռուս նշանավոր բանաստեղծ և թարգմանիչ, պատմաբան ու գիտնական Վալերի Բրյուսովի «Հայաստանի պոեզիա» ժողովածուն: Ինչպես հայտնի է, դրա ստեղծման նախաձեռնությունը պատկանում է Մոսկվայի հայկական կոմիտեին: Եվ եթե ժողովածուի հրատարակչական-ֆինանսական մեծ ծախսերը հոգացել են մեծահարուստ հայեր, պակաս ծանրություն չէր վիճակված հայերեն տեքստերի ռուսերեն տողացի թարգմանությունները պատրաստողներին: Գաղափարի հղացման օրից ակտիվ մասնակիցներ են եղել գրական-մշակութային երախտավոր գործիչներ Վ. Միքայելյանը, Պ. Սակինցյանը, Վ. Տերյանը, Կ. Կուսիկյանն ու Ա. Ծատուրյանը:

Ժողովածուի խորագրին կից նշված է՝ «Վալերի Բրյուսովի խմբագրությամբ», որը ժամանակի գրական-հեղինակային բարքերի գիտակ Բրյուսովը նաև նշում շեշտում է առանձին հանձնարարականով. «I. խմբագիրը ընթերցողներին. – II. Հրատարակության խնդիրները. – III. Աշխատանքի բաժանումը»՝ համառոտակի տեղեկատվությամբ և սույն ծանուցումով. «Ռուսերեն թարգմանությունների ընդհանուր խմբագրությունը կատարել է Վ. Յա. Բրյուսովը, որը մասնակցել է նաև թարգմանելու համար որոշված գործերի վերջնական ընտրության: Բացի այդ, Վ. Յա. Բրյուսովին առաջարկվել է գրել ժողովածուի Ներածական ակնարկը (հայ պոեզիայի պատմական ակնարկ)»: Ապա մեկ առ մեկ թվարկվում են այն մասերն ու հեղինակները, որոնք թարգմանել է անձամբ Բրյուսովը, այն է՝ ժողովրդական պոեզիա, միջնադարյան և աշուղական պոեզիա, նոր ժամանակների բանաստեղծներից էլ առանձին էջեր: Ստեղծագործություններ՝ ընտրված որոշակի ճաշակով, բայց և խորհրդապաշտական ակնհայտ հակվածությամբ. ուշադիր հետևելու դեպքում դժվար չէ զգալ դրանց համարյա բոլորի շեշտված երաժշտականությունն ու գունագեղությունը՝ բնությունից քաղված խորհրդանշաններով:

յամբ Ռ. Պատկանյանի «Արաքսի արտասուքը» և Սմբատ Շահագիզի «Երազ»-ը, նաև «Աշտարակ» ու «Լևոնի վիշտը» պոեմից հատվածներ: Դիպուկ ընտրություն թե՛ մեկի, թե՛ մյուսի թարգմանության ներկայացված շարքից. «Արաքսի արտասուքը» և «Երազ», որոնք քնարական ժանրային ամենանուրբ երգային ցուցանիշով, դասական հաստատուն տեղ ունեն հայոց բազմադարյան գրականության պատմության էջերում:

Թարգմանիչների խմբի նշանավորներից է Ի. Բունինը, որ թարգմանել է Ա. Ծատուրյանի «Հոգիս մռայլ...» և Ավ. Իսահակյանի «Եվ վաղը՛ց, վաղը՛ց խորքում է մըտած...» գործերը:

Անթուրգիայի համար Վ. Բալմոնտը թարգմանել է Հովհ. Հովհաննիսյանից, Ա. Ծատուրյանից, Հ. Թումանյանից, Վ. Տերյանից, Պ. Դուրյանից, Սիպիլից մեկական բանաստեղծություն՝ հերթականորեն. «Տեսնում եմ ահա - ազգեր են մեռնում...», «Գետակ», «Համերգ» («Վտակը ժայռից ներքև է թռչում»), «Նաիրուհին», «Իմ ցավը», «Խունկը»:

Նկատելիորեն մեծ է թարգմանությունների թիվը Վ. Իվանովի պարագայում, որ ծայր է առել Հովհ. Հովհաննիսյանի «Վահագնի ծնունդը» և «Այ վարդաղջիկ, մոտ արի...» բանաստեղծություններից: Ապա հաջորդում են Թումանյանից չորս բանաստեղծություն և «Անուշ» պոեմը՝ «Քնարական պոեմ VI երգով՝ նախաբանով և վերջաբանով» հանձնարարականով: Նկատենք, «Նոր պոեզիա»-ի «Ռուսահայերի պոեզիա» բաժնում Վ. Իվանովը, կարելի է ասել, երկրորդ տեղում է Բրյուսովից հետո: Նրան թարգմանական նկատելի բաժին է հասել նաև Ա. Իսահակյանի բանաստեղծություններից:

Բայց, ինչպես հայտնի է, «Հայաստանի պոեզիա»-ում Իսահակյանի ստեղծագործության անգուցական թարգմանիչը Ա. Բլոկն է՝ մեկը մեկից հատընտիր նմուշներով, թվով 13-ը, որոնք ժանրային առումով մա վերնագրել է «Երգեր»: Հայտնի է, որ իր ժամանակին անտիպոեզիայով զբաղվող Ա. Իզմայիլովին գրած նամակում Բլոկը հավաստում է, թե՛ «... ես չգիտեմ՝ թարգմանությունը ինչպիսին է ստացվել, բայց բանաստեղծ Իսահակյանն առաջնա-

է հայ ժողովրդի պատմության, մշակութի, պոեզիայի վրա ասիականի ու եվրոպականի՝ Արևելքի և Արևմուտքի, բրյուսովյան այս հայտնի սկզբունքի, տեսության արտահայտության, ազդեցության չարաշահումը: Գրականագիտությունը բազմիցս անդրադարձել է դրան և խորությամբ առարկել Վ. Բրյուսովին: Ինչևէ, վերլուծելով հայ պոեզիայի զարգացման ընթացքը՝ ռուս բանաստեղծը շեշտում է, որ Հայաստանի պատմությունը նրա կյանքի ճանաչման աղբյուրն է. «Անհրաժեշտ են համաշխարհային աղետներ, թուրքական կոտորածի անօրինակ սարսափներ կամ մի ողջ ազգի վայրի հալածանքը (ինչպես եղավ, օրինակ ներկայիս մեծ պատերազմի սկզբին), որ մենք կրկին ուշադրություն դարձնենք «բազմաչափ ժողովրդի» հետ կատարված աղետին: Մենք՝ ռուսներս, ինչպես նաև ողջ եվրոպան, հիշում ենք հայերին միայն այն ժամանակ, երբ օգնության ձեռք է պետք՝ փրկելու նրան սուլթանի զագագած հորդանների բնաջնջումից: Մինչդեռ հայերը առավել մեծ իրավունք ունեն մեր և ողջ աշխարհի ուշադրությանը արժանանալու համար. դա այն բարձր մշակույթն է, որ հայ ժողովուրդը ստեղծել է իր ինքնուրույն գոյատևման բազում դարերի ընթացքում և այն բացառիկ հարուստ գրականությունը, որ Հայաստանի ավանդն է մարդկության զանազարանին»:

Ի դեպ, ժողովածուի շապիկը և ֆրոն-

«Շենք միայն իրենց միջնադարյան քնարերգությամբ հայերը վաստակել են ազնվականության փաստաթուղթը»։ Այս տողերը պատկանում են մեր ժողովրդի լավագույն բարեկամներից մեկին՝ Նշանավոր ռուս մտավորական, բանաստեղծ և թարգմանիչ, արժանա-
հիշատակ Վալերի Բրյուսովին։ Շենք միայն ռուսերեն «Հայոց պոեզիայի անթոլոգիայի» հրա-
տարակալությունը, որով հայ պոեզիայի գոհարները թարգմանաբար ներկայացվեցին ռուս
հասարակությանը, արդեն իսկ հերիք է Վալերի Բրյուսովի անունը ոսկե տառերով գրելու մեր
մեծ բարեկամների շարքում։

Վալերի Բրյուսովը, նրա պոեզիան, նրա երաժիշտից ջաջահայտնի են հայ ընթերցողին։ Սա-
կայն կա մի ստեղծագործություն, մեր ժողովրդի ճակատագիրն ու բախտը ընկող երկ, որ քիչ
է հայտնի ընթերցող լայն շրջանակներին։

«Արքայի աղոթքը»։ այսպես է վերնագրել իր երկը Վալերի Բրյուսովը։ Այն դրամատիկա-
կան ստեղծագործություն է, ավելի տույժ՝ ոչ չափածո, սակայն հաստակ ունի գրված դրա-
մատիկ պատկեր, որում ակնհայտ են մեր պատմության քաջ իմացությունը և համակրանքը
մեր ժողովրդի նկատմամբ։

Վալերի ԲՐՅՈՒՍՈՎ

ԱՐՔԱՅԻ ԱՂՈԹՔԸ

(ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐ)

Գործող անձինք
ԱՐՏԱՎԱԶՂ 2-ՐԴ - Հայաստանի թագավոր
(56-33 թթ. մ.թ.ա.)

ՀՐԵԱ - գերի

ՄՊԱՐԱՊԵՏ - հայոց զորքի հրամանատար

Գործողությունները կատարվում են Հրեաստանի սահ-
մանների մոտ՝ արքայական վրանում։ Բեմում արքայի
պալատականներն են, թիկնապահներ։

ԱՐՔԱ - Հիմա ներս բերեք այն իրեային։

ՄՊԱՐԱՊԵՏ - Նա այստեղ է։

ԱՐՔԱ - Ուրեմն՝ թող ներս գա։

ՀՐԵԱ (մտնում է) - Ողջո՞ւյն հայոց Արքային։

ԱՐՔԱ - Ինձ հաղորդել եմ՝ գիտես գուշակել,

Գալիք ապագան ճիշտ կանխատեսել։

Ես հրամայել էի քեզ աստղերով որոշել,

Թե ճակատագիրն ամենակարող

Ինչ է պատրաստել իմ ժողովրդին։

ՀՐԵԱ - Տեր Արքա։ Դասեր չեմ առել գուշակության,

Անտեղյակ եմ խաղեյների գաղտնիքներին հմայության,

Կբարբառեմ լոկ այն մասին միայն, ինչ որ Աստված

Կամեցել է իմ բերանով հայտնել ի լուր։

ԱՐՔԱ - Մեկնե՞լ է, արդյոք, քո Աստվածը

Հայաստանիս գալիք բախտը։

ՀՐԵԱ - Տեսել եմ ես, մեծդ Արքա,

Տեսիլքներ գալիքի, սակայն՝ աղոտ։

ԱՐՔԱ - Ուրեմն՝ խոսի՛ր։

ՀՐԵԱ - Ասեմ արդյո՞ք ամեն ինչ, տեր Արքա։

ԱՐՔԱ - Ամեն ինչ, առանց ոչինչ թաքցնելու։

ՀՐԵԱ - Արքա՛, փառաբանված ես դու, ինչպես մեծն քո

հայրը։

Երկրեերկիր առաջնորդել ես գնդերդ հաղթական,

Քաղաքներ և ժողովուրդներ ծնկի բերել անվարան,

Մեծ Հռոմն է անգամ հաճախ սասանվել,

Երբ հզորությանդ ուժն է զգացել։

Փառաբանվի՛ր, մեծ Արքա։

ԱՐՔԱ - Շարունակի՛ր, հրեա՛։

ՀՐԵԱ - Դու ինձ ազատ արձակեցիր, Արքա՛,

Ու քո խոսքին հնազանդ՝ աղոթում էի առ Աստված։

Եվ գիշերվա միջոցին հանկարծ

Երկնային մի ձայն ինձ ասաց.

«Արթնացի՛ր և նայի՛ր»։

Եվ կարծես ինչ-որ մորիկի մեջ ես տեսա

Մորիկի երախն ընկած, հողմի հետ պտտվող

Դարեր, թագավորներ, ճակատամարտեր։

Ամեն ինչ սլանում էր ու պտտվում,

Հառնում էին թագավորություններ և կործանվում,

Եվ միայն Վիշապն էր Արևմտյան,

Որ աճում էր աներևակայելի ուժով,

Ու տարածվելով երկիրը ծածկում։

Ահա եկավ մի պահ, որ չմնաց այլևս տեղ,

Ուր որ նա չլիներ։ Արևելք և Արևմուտք,

Եվ Հարավ ու Հյուսիս լցրեց նա իրենով,

Խժեռեց նա ժողովուրդներ, թագավորությունները բոլոր

Առավ իր որկորը։ Եվ ապա վեր խոյացան հանկարծ

Հողագնդի վրա երկու թագակիր զլուխ...

Եվ շուրջն ամեն ինչ փռվեց նրանց ոտքերի տակ։

ԱՐՔԱ - Իսկ իմ ժողովու՞րդը։

ՀՐԵԱ - Այնտեղ՝ Հյուսիսում՝ քո բարձրիկ լեռներում,

Քո թագը, Արքա՛, փայլում էր ոսկով,

Երբեմն-երբեմն Վիշապը կատաղած

Մեկնում էր ճիրանը, և թագը խամրում էր։

ՄՊԱՐԱՊԵՏ - Տեր Արքա, գուցե թո՞ւյլ տաս։

ԱՐՔԱ - Թո՛ղ վերջացնի։

ՀՐԵԱ - Եվ սակայն հետո փայլում էր նորից ու նորից։

ԱՐՔԱ - Հետո՞։

ՀՐԵԱ - Եվ նորից գիշերով ձայնը երկնային

Գոչեց տիրական՝ «Նայի՛ր»։

Եվ ես տեսա մեխյանն աստվածների՝

Խաղեյական, հեղեմական աստվածությունների,

Միցրաիմա տաճարն էր վեհաշուք։

Խամրեց տեսիլքը հանկարծ։ Ամպրոպն ահարկու

Խփեց երկնքից, պատվանդանից ամուր

Վայր ընկան կուռքերը, որ չեղնեմ այլևս։

Եվ Աստվածը մեմ-միակ.

Ժողովրդի ընտրյալ Աստվածը կենդանի

Տարածեց ամենուր աջը բոցավառ,

Եվ ամենքը խոնարհվեցին նրան։

ԱՐՔԱ - Իսկ իմ ժողովու՞րդը։

ՀՐԵԱ - Ժողովուրդն էլ ընդունեց,

Որ նա է երկրի արարիչն ու ճշմարիտ Աստվածը։

Կեղծ ու սին կուռքերի նա դեմ շարտեց

Եվ Տիրոջն աղոթեց ջերմեռանդ։

ՄՊԱՐԱՊԵՏ - Արքա՛, հրամայի՛ր, և քո զինվորները

Անհապաղ կհաղչեն այս Հրեային

Սրբապիղծ խոսքերի համար։

ԱՐՔԱ - Թո՛ղ շարունակի։

ՀՐԵԱ - Եվ կրկին տեսա ես դարերը ջնջող

Հողմը մորկալից։ Եվ այն Վիշապը,

Որ ուներ երկու զլուխ, հանկարծ կիսվեց

Ու վերածվեց երկուսի՝ Չախ և Աջ։

Աջը մոլեգին էր, խորամանկ

Ու շարունակեց լափել երկրներ։

Սակայն ահա ելավ նրա դեմ մեկ այլ գազան՝

Առյուծ էր՝ թիկունքին արև։ Եվ Առյուծն այս

Ու Վիշապն ամեհի կռվի բռնվեցին կատաղի

Հռչոտեցին, կրծոտեցին նրանք իրարու.

Եվ ամեն ինչ, որ կար շուրջը նրանց,

Կործանեցին ժանիքներով, ճիրաններով ամեհի։

ԱՐՔԱ - Իսկ իմ ժողովու՞րդը։

ՀՐԵԱ - Քո ժողովուրդն էլ այդ կռվում

Պատառռտվեց ու բաժանվեց երկու մասի։

Մեկ կեսին տիրացավ Վիշապը,

Իսկ մյուսին՝ Առյուծը։ Եվ կանգնած ավարի վրա՝

Նրանք մռնչում էին ահագուր։

ՄՊԱՐԱՊԵՏ - Արքա՛ մեզ ցանկալի չէ

Լսել սրա ցնորամիտ խոսքերը։

ԱՐՔԱ - Ես ուզում եմ իմանալ բոլորը (Հրեային),

Ի՞նչ եղավ հետո։

ՀՐԵԱ - Եվ անցան տարիներ, ու տեսա ես նորից քո եր-

կիրը։

Ընկած էր անապատում հանց դիակ.

Մեռած չէր սակայն, այլ կենդանի,

Ձի փայլում էր նրա հայացքը մեկ-մեկ։

Եվ լսվում էր երբեմն ահարկու ձայնը նրա։

Երևաց հանկարծ երրորդ գազանը՝

Ընծառյուծ էր անապատի ահարկու.

Նետվեց առաջ և Առյուծին տապալեց,

Եվ Վիշապին հասցրեց ծանր վերքեր։

Ու կրկին ես տեսա կռիվներ ահասարսուռ,

Գռռ հարձակումներ անհայտ ցեղերի,

Եվ արծազանքներ անծանոթ լեզուների։

Երկիրը քո, Արքա՛, նորեն սթափվեց,

Արթնացավ խոր քնից և հարություն առավ,

Եվ վերքերը խոր ապաքինվեցին,

Ու ես տեսա դարերի խորքում,

Ինչպես տեսնում եմ մշուշոտ հեռվում,

Քո ժողովրդից էլ հառնում եմ հպարտ

Երկու զլուխ՝ ոսկեհուռ թագով։

Եվ երկու արքա՛ մեկը լեռներում,

Մյուսը՝ ծովեզրին, փորձում եմ թագերը,

Նրանց շատ մոտիկ՝ ոսկեգոծ քաղաքներ,

Դեպի նրանց եմ լողում բեռնված նավեր,

Գուսանները բամբռնելով գովքն եմ նրանց երգում,

Իմաստունները նրանց եմ մեկնում ճշմարտությունը, Բա-

րություն է ամենուր, ժողովուրդը՝ գոհ։

ԱՐՔԱ - Շնորհակալ եմ, Հրեա՛, իմ պատկերով

Հազար ոսկեդրամ կստանաս դո՛ւ

Վերջին, ինձ հաճո գուշակության համար։

ՀՐԵԱ - Արքա՛, ես դեռ բոլորը չեմ ասել,

Ես նորից լսեցի ձայնը երկնային,

Որն ինձ հրամայեց՝ «Նայի՛ր»։

Եվ տեսա ես գահը Ամենաբարձրյալի,

Քերովքները կրակե բուրվամներում

Խուճկ էին ծխում գահի առջև,

Եվ դառնադի լալիս էին և պաղատում՝ «Խղճա՛»։

Բայց Արարիչն անհողորդը

Իր աջը դեպի Արևելք մեկնեց։

Եվ այդժամ ահա քարոտ անապատներում

Ու կիրճերում լեռների հառնեց նոր մորկահողմ։

Անծանոթ և անհայտ իրեշների զանգվածներ

Հանկարծ նետվեցին կռվի.

Ձարիուրելի մռնչյուն, տմբոց ու կական,

Ատամների կրճոտոց խառնվեցին իրար։

Քաղաքներ էին կործանվում իրդեհներում մոլեգին,

Գետի ընթացք փակում լեռները դիակների,

Անապատի վերածվում դաշտերը ծաղկուն։

Եվ չկար մեկը, որ դիմակայեր

Ահավոր այդ վտանգին։

Ու ամեն-ամեն ինչ թաղվեց ամայի խավարում,

Եվ նորից տեսա ես Երկիրը քո,

Տապալված որպես դիակ,

Ընկած ճամփաների խաչմերուկում։

ԱՐՔԱ - Դու փորձում ես իմ համբերությունը, Հրեա՛։

ՄՊԱՐԱՊԵՏ - Արքա՛, հերի՞ք չէ լսենք սրա զառանցանք-

ները։

ԱՐՔԱ - Շարունակի՛ր, Հրեա՛, միայն կարճ։

ՀՐԵԱ - Արքա՛։

Քիչ բան մնաց ասելու։

Ես տեսա՝ ինչպես է մուրը թանձրանում

Այնտեղ, ուր ժամանակին քո գահն էր դրված.

Եվ անցան դարերը, և չկար լույսի շող,

Միայն ստեպ-ստեպ անթափանց խավարից

Լսվում էր հառաչանք և հուսահատ ճիչ։

Հետո Հյուսիսում քիչ լուսավորվեց,

Ես նայում էի և տեսիլքը հասկանալ։

Եվ նորից ահեղ ամպրոպը ցնցեց

Երկինք ու երկիր։ Ու նորից փայլատակեցին

Հրացուքները կայծակների և իրդեհների,

Ու Արևմուտքից ու Արևելքից, Հարավ-Հյուսիսից

Ժողովուրդները բոլոր, ամեն կողմերից

Բախվեցին իրար կռվում ահավոր

Եվ շուրջբոլորը սուրբ Արարատի,

Շաչեցին զենքեր, հորդեց արյունը,

Մահը ծառս եղավ ահագուր դեմքով,

Փռվեց ամեն կողմ և ազդարարեց,

Թե՛ ի՞ր ժամ

Առաջագրական «ԴՔԵՐԴ»-ԻՅՈՒՆ

Հայ երգի արքան՝ լույսի մի հյուպե, Թողած հին վանքի խուցն արարատյան՝ Հայտնվեց Պոլսում՝ հանց մի մարգարե՝ Խստակյաց, լռին ու վաղնջական:

Երգչախումբ կազմեց՝ «Գուսան» անունով, Երեք հարյուր անձ ընդգրկեց մեկեն Եվ իր կրոնին հատուկ հավատքով Չուսպ հնչեցրեց վայ լե՛-լե՛-լեն:

Մի օր՝ արարման տարերքի պահին՝ Գիշերվա կեսին, դուռը թակեցին, Ու շատ «հարգանքով», հավիող ժպիտով Մի թուրք էֆենդի, երկտակ ծավելով, Չուսպ հրավիրեց ոստիկանատուն. «Շատ չնչին հարցով»...

Թողեց թղթերը սեղանին փռված՝ Երգերը ամեն խաղերի ծալքում, Շարականները՝ դարակում դարսած, «Տե՛ր, ողորմյա, Տե՛ր», - երգեց իր մտքում:

Անցան փակ կառքով ու երբ տեղ հասան, Հրեով նրան դռնից ներս տարան. Բանտի մուգ խցում, ամենքը այնտեղ, Ազգի սերուցքը հավաքած մի տեղ, Երգիչ, բանաստեղծ, բժիշկ ու գրող, Ամենքը մտքի մի գոհար կրող: -Վանհ, Կոմիտասն ալ,- պոռթկացին ցավով, Մութ բանտը լռեց ժանդարմի ձայնով: Եվ փակ կառքերով՝ դեպ նավամատուց, Դեպ անհայտություն առանց ուղեցույց: «Շիրքերթի» նավը երախը բացել, Ազգիս աստղերն էր իր մեջ հավաքել Ու դեպ գողգոթա ուղղություն բռնել:

«Կոմիտասն ո՞ր է, է՛տ բերեք նրան. Ես պիտի դառնա թուրք երգի արքան, Տվե՛ք անձնագիր» թուրք քրիստոնյա, Քանգի հաց չկա էլ թուրքիո վրա:

Այսպես հրաման եկավ վերևից, Ետ բերին նրան մահվան ճամբարից, Ելի մի քանի գիտուն բժիշկներ, Քանի որ թուրքը բժիշկ էլ չունեք:

Երբ նա ներս մտավ կարոտով անգին, Որ փարվի լքած իր սուրբ երգերին... Բայց, ավաղ, ներսում ոչինչ չգտավ... Ողջը թալանված: Կոմիտասն ընկավ:

Էլ ի՞նչ քեներ, էլ ի՞նչ ցուրեր, Էլ ի՞նչ անուշ լուսնի շողեր... Հայի կյանքը կանգ էր առել, Կտուրն ավեր փուլ էր եկել: Տո, լա՛ծ, տնավեր:

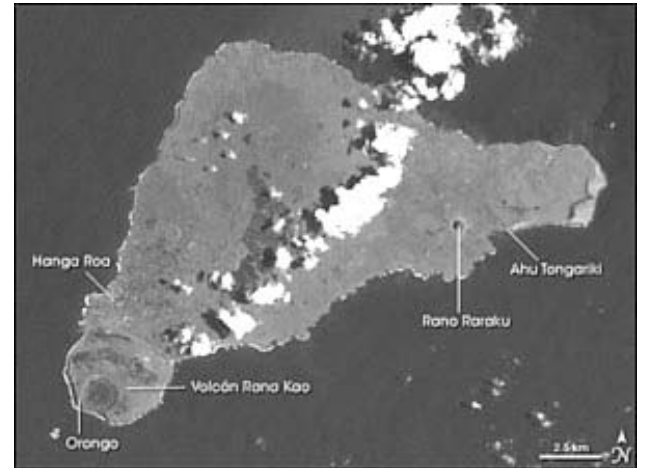
Սոֆյա ԳԱՐՐԻԵԼՅԱՆ

Վրաստան, ք. Ախալցխա, Դոկի. Թումանյանի անվան N 3 հանրային դպրոցի ֆիզիկայի ուսուցչուհի

Զատկի կղզի

Սանտյագոյից ինքնաթիռը բարձրացավ օդ, և հինգ ժամ հետո օվկիանոսի անսահման հարթության վրա ուրվագծվեց եռանկյունաձև կղզին: Այն հրաբխածին ցամաք է, և նրա երեք անկյուններում մեկական հրաբուխ կա: Կղզին բավական մեծ է (180 քառ. կմ), ոտքով այն կտրել ծայրից ծայր հազիվ թե հաճելի զբաղմունք լինի: Ավելի լավ է կղզին շրջել ավտոմեքենայով: Մանավանդ որ մոլորվելն անհնար է, որովհետև կղզում կա ընդամենը երկու ավտոճանապարհ: Դրանք հաճախ ընդհուպ մոտենում են ծովափին, որտեղ օվկիանոսային ջրի ջերմաստիճանը հասնում է 25-27 աստիճանի:

Սա Զատկի կղզին է, որի հին պոլինեզյան անունն

է Ռապա Նուի: Այս կղզու միակ բնակավայրը Անգա Ռոա ավանն է, որտեղ ապրում է մոտ 3 հազար մարդ: Այստեղ են տեղավորված մաս օդանավակայանը, հյուրանոցները, որոնք միշտ լեցուն են զբոսաշրջիկներով:

Ծովափի (օվկիանոսի) ողջ երկայնքով ժամապահների մեծ շարված են մոտ հազար արձաններ:

Երբեմն դրանք միայնակ են կանգնած, կան մաս արձանախմբեր: Եվ բոլոր այդ վիթխարի արձանները դեմքով նայում են օվկիանոսին՝ կարծես պատրաստ կղզու բնակիչներին պաշտպանելու այնտեղից սպառնացող վտանգից: Այդ արձանների տարիքը թվագրվում է V-VI դարերով: Արձանները տարբեր չափերի են ու մեծության: Ամենախոշորները կշռում են մոտ 90 տոննա: Դրանք քանդակված են միածույլ ժայռաբեկորներից: Առանձին քարաբեկորներից են քանդակված միայն գլխարկները՝ մինչև 10 տոննա կշռով:

Մինչև օրս հանելուկ է մնում, թե Զին աշխարհի մար-

դիկ ինչպես են քարհանքերից այդ կուռք-արձանները տեղափոխել մինչև իրենց հավերժական տեղադրավայրը: 1960 թվականին կղզին հայտնվեց հզոր ցունամու խառնարանում, և շատ արձաններ տապալվեցին: Դրանց տակ հայտնաբերվեցին մարդկային աճյունի մնացորդները: Սա հիմք տվեց եզրակացնելու, որ այդ կուռքերը կատարել են մահարձանների դեր:

Սակայն հարց է առաջանում՝ իսկ այդ վիթխարի արձաններն ինչո՞ւ կան Երկիր մոլորակի այս փոքրիկ ցամաքում միայն: Հայտնի է, օրինակ, որ այն ժամանակներում կղզում ապրել են 12 ցեղեր: Քարհանքում մինչև օրս պահպանված են անավարտ մուլանաման արձաններ: Ինչո՞ւ են կիսատ մնացել այդ քանդակները, ինչո՞ւ են դադարել աշխատանքները, ի՞նչ եղան կղզու հնաբնակները: Հարցեր, հարցեր, հանելուկներ, որոնք դեռևս պատասխան չունեն և մնում են մարդկային քաղաքակրթության առեղծվածներից...

☺
- Հայրի՛կ, արի գնանք կրկես:

- Ժամանակ չունեն, տղաս:
- Ընկերներս ասում են, որ հետաքրքիր համար կա. բոլորովին մերկ աղջիկը, վագրին հեծած, քշում է:
- Լավ, որ շատ ես ուզում, գնանք, վաղուց վագր չեն տեսել:

☺
Հեռախոսի զանգ.

- Ալլո, լսում եմ:
- Ներեցե՛ք, որ այսքան ուշ եմ զանգահարում:
- Չէ, ուշ չէ, դուք իզուր եք զանգահարել:

☺

Հայրը և որդին շրջում են գազամանոցում: Հասնելով առյուծի վանդակին՝ տղան հարցնում է.
- Հայրի՛կ, եթե առյուծը ուտի մեզմից մեկին, ո՞ր համարի ավտոբուսով պիտի տուն գնամ:

☺
Էլեկտրաէներգիայի արտառոց գների պայմաններում մարդիկ, որ վախենում էին մութ ու ցուրտ տարիներից, հիմա սկսել են վախենալ լույսից:

☺
Օդեսա: Հանդիպում են երկու ընկերուհիներ:
- Դու երեկ կայի՞ր Ֆիմայի և Սոֆիայի հարսանիքին:
- Գնացել էի, բայց շուտ դուրս եկա:
- Ինչո՞ւ:
- Փեսայի և հարսի մայրիկները բոլորովին չէին համապատասխանում իրար:

Գիտություն
Գլխավոր խմբագիր՝ Ա. ՏԵՐ-ԳԱՐՐԻԵԼՅԱՆ
Երևան-19, Մարշալ Բաղրամյան
24բ, հեռ. 56-80-14:
Դասիչ՝ 69268, գրանցման վկայական՝ 448:
Ստորագրված է տպագրության՝ 21.07.2015 թ.:
Տպաքանակը՝ 500: gitutyun@sci.am
"ТИТУТИОН" ("Hayka") razera HAH PA